

УДК 376-056.264-053.4:616.896

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-2-41>**Мар'яна ПОРОДЬКО,**

orcid.org/0000-0002-6306-826X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спеціальної освіти

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) maryana.porodko@lnu.edu.ua

РОБОТА ЛОГОПЕДА НАД ІМПРЕСИВНИМ МОВЛЕННЯМ З ДІТЬМИ РАНЬОГО ВІКУ ІЗ РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

У статті досліджено теоретико-методологічні аспекти формування імпресивного мовлення у дітей даної категорії, проаналізовано підходи в спеціальній літературі та визначено поняття імпресивного мовлення. Описується та розглядається діагностика та аналіз імпресивного мовлення дітей раннього віку з розладами аутистичного спектру. Обґрунтовано специфіку розвитку імпресивного мовлення, його складові та підходи науковців до їх висвітлення. Розкривається та обґрунтовується підхід логопеда до роботи над імпресивним мовленням дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра та у дітей з типовим розвитком. У статті структуровані показники діагностики імпресивного мовлення відповідно з вивчення науково-методичної літератури до теми дослідження. Описуються критеріїв діагностики розуміння усного мовлення та розробку програми для формування цього компоненту у дітей з розладами аутистичного спектра.

Науково-пошукова робота включала виділення шкал з методики PEP-R, що відповідають за процес розуміння мовлення. У дослідженні були використані шкали адаптованої методики PEP-R, визначені рівні імпресивного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра та у дітей з розвитком у нормі раннього віку. Аналіз показав, що нормотипові діти досягають високого та середнього рівнів розвитку імпресивного мовлення відповідно до вікових показників, тоді як діти з розладами аутистичного спектра перебувають на критичному та низькому рівнях.

Формувальний експеримент для покращення імпресивного мовлення дітей, проведений на логопедичних заняттях, показав позитивні результати у формуванні імпресивного мовлення у дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра. Результати підтвердилися покращенням у розвитку імпресивного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра, збільшенням кількості дітей на середньому та низькому рівнях відповідно.

Ключові слова: імпресивне мовлення, діти з розладами аутистичного спектра, ранній вік, робота логопеда.

Mariana PORODKO,

orcid.org/0000-0002-6306-826X

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department for Special Education

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) maryana.porodko@lnu.edu.ua

WORK OF THE SPEECH THERAPIST ON IMPRESSIVE SPEECH WITH CHILDREN OF EARLY AGE WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

The article examines the theoretical and methodological aspects of the formation of impressive speech in children of this category, analyzes the approaches in the special literature, and defines the concept of impressive speech. The diagnosis and analysis of expressive speech of young children with autism spectrum disorders are described and considered. The specifics of the development of impressive speech, its components, and the approaches of scientists to their coverage are substantiated. The speech therapist's approach to working on the impressive speech of young children with autism spectrum disorders is revealed and substantiated. The work also includes an analysis of the state of expressive speech in children with autism spectrum disorders and in children with typical development. In the article, the indicators of the diagnosis of impressive speech are structured according to the study of scientific and methodical literature on the research topic. The diagnostic criteria for understanding oral speech and the development of a program for forming this component in children with autism spectrum disorders are described.

Research work included the selection of scales from the PEP-R methodology, which are responsible for the process of understanding speech. The scale of the adapted PEP-R technique was used in the study, and the levels of expressive speech in children with autism spectrum disorders and in children with normal development at an early age were determined.

The analysis showed that neurotypical children reach high and average levels of impressive speech development by age indicators, while children with autism spectrum disorders are at critical and low levels.

A formative experiment to improve the expressive speech of children, conducted in speech therapy classes, showed positive results in the formation of expressive speech in young children with autism spectrum disorders. The results were confirmed by an improvement in the development of impressive speech in children with autism spectrum disorders, and an increase in the number of children at medium and low levels, respectively.

Key words: *impressive speech, children with autism spectrum disorders, early age, work of a speech therapist.*

Актуальність проблеми. Розуміння мовлення є ключовим аспектом у розвитку дітей з самого народження і протягом усього їхнього життя. Цей навик допомагає сприймати інформацію з навколишнього світу, обробляти її, запам'ятовувати і, в подальшому, розвивати мовлення та комунікаційні здібності.

Діти з розладами аутистичного спектра стикаються зі складним комплексом нейропсихологічних порушень, які впливають на їхній загальний розвиток, зокрема на соціалізацію та комунікацію.

Аналізуючи наукові праці вчених, що досліджують особливості розвитку дітей з розладами аутистичного спектра, таких як Базима Н., Браницька М., Островська К., Породько М., Призванська Р., Тарасун В., Скрипник Т., Шульженко Д. Можна зазначити, що ці науковці розробили характеристики мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра, класифікації дітей в залежності від стану їхнього мовлення, визначили напрямки роботи з мовленням та встановили напрямки корекційного впливу. Однак у науковій літературі досить мало уваги приділено питанням діагностики та формування імпресивного мовлення у дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчання та виховання дітей із розладами аутистичного спектра займалися та продовжують займатись вчені, такі як Багрій Я., Браницька М., Марценківський І., Островська К., Романчук О., Риндер І., Смоляр Г., Тарасун В., Хворова Г., Шульженко Д. та інші.

Незалежно від рівня розвитку дитини та ступеня аутистичного розладу, Тарасун В. виділяє таку тріаду поведінкових порушень як основні діагностичні критерії аутизму:

порушення у сфері соціальних відносин і соціального регулювання (труднощі у використанні різних форм невербальної поведінки – зорового контакту, міміки, поз та жестів);

розлади у комунікативній сфері (стереотипність, відсутність або затримка експресивного мовлення і значні порушення імпресивного мовлення; не використання засобів невербального мовлення, відсутність потреби у колективній ігровій діяльності);

обмеженість патернів поведінки, інтересів і видів занять (повторювальний репертуар поведінки – ритуальність, одноманітність, «зацикленість», обмеженість, постійність інтересу до певних предметів чи деталей) (Тарасун, 2018, С. 153).

Сучасні наукові публікації окремо не висвітлюють питання імпресивного мовлення та методи логопедичної роботи з цією категорією дітей.

Мета дослідження – дослідити особливості роботи логопеда над формуванням імпресивного мовлення дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі імпресивного мовлення важливе значення має сприймання та розуміння мовлення, які взаємопов'язані. Згідно з дослідженнями ряду науковців, складовими імпресивного мовлення є сприймання інформації про навколишні предмети, події та явища, відтворення їх у свідомості людини. Розуміння сприйнятої інформації відразу ж залежить від якості процесу сприймання і впливає на подальшу комунікативну діяльність. Крім того, Хомська Є. визначила види сприймання мовлення за обсягом (повне і часткове), за якістю (глибоке і поверхневе), за рівнем розуміння (об'єктивне або помилкове) та за темпом (швидке і повільне).

На стан імпресивного мовлення впливають такі фактори, як вік та рівень мовленнєвого розвитку, фонематичні процеси, розуміння граматичних структур та зв'язків, обсяг мовленнєвої пам'яті, співпраця короткотривалої та довготривалої пам'яті, життєвий досвід та потреби, зацікавленість слухача тематикою бесіди та його мотиваційна сфера, а також вміння сприймати та розуміти невербальні засоби комунікації (Свідерська, С. 222–232).

Діти з розладами аутистичного спектра виявляють специфічні особливості у розвитку мовлення, які виникають через не сформованість комунікативної функції мовлення та не зрозуміння процесу спілкування. Комунікативні порушення, характерні для цих дітей, часто призводять до проблем у прагматичній та лексико-семантичній сферах мовлення. Структура цих порушень може впливати на різноманітні соціально важливі стимули, що, у свою чергу, може свідчити про пору-

шення інтенцій та інтонаційної складової уваги та довільно регульованої орієнтовної реакції (Шульженко, Товкес, 2020, С. 174–180).

Для успішного оволодіння мовленням діти повинні мати можливість наслідувати, при цьому їх слід підтримувати позитивними заохоченнями, такими як дотики від мами чи обійми. Крім того, дитині потрібно розуміти наміри та бажання інших людей, усвідомлювати джерела знань, розрізнити між ментальним та фізичним досвідом, а також розуміти значення різних емоцій та їх причини (Максименко, 2019. 192 с.). У дітей з розладами аутистичного спектра спостерігаються особливості у таких функціях, як нерозуміння почуттів та емоцій інших людей, нездатність урахувати знання інших людей, неможливість встановлювати і підтримувати дружні стосунки, ігнорування рівня зацікавленості ситуацією чи подією слухача, нездатність розрізнити наміри того, хто говорить, неможливість розуміти нісенітницю та розмірковувати про обман, неможливість розуміти зв'язок між діями інших людей та нерозуміння умовних правил (Островська, 2012. 520 с.)

Згідно з висновками Товкес Ю. та Шульженко Д., всі ці умови у структурі порушень впливають на характеристики розвитку мовлення. Ці вчені вказують, що порушення імітації призводять до недоліків у формуванні власної схеми тіла та образу тіла, а також до нерозуміння того, що дитина може самостійно виконувати дії, аналогічні тим, що виконує інша людина. Процес наслідування є основою для розвитку емпатії та розуміння емоцій власних та інших людей. Завдяки увазі, дитина навчається керувати діями та поведінкою інших людей, що є ключем до розуміння комунікативної функції (Шульженко, Товкес, 2020, С. 174–180).

Також науковці Товкес Ю. та Шульженко Д. вказують, що у дітей з розладами аутистичного спектра спостерігається недостатність у прослідковуванні погляду інших людей та спостереженні за їх діями. Ці діти рідко використовують вказівний жест і не часто намагаються привернути увагу дорослих до об'єктів. Діти з розладами аутистичного спектра мають значні труднощі у відрізненні реальних об'єктів від муляжів, що впливає на формування лексичного та семантичного компонентів їх мовлення. Дослідницею Шульженко Д. було виявлено, що такі діти не відрізняють джерела знань у людини (наприклад, що інформацію можна отримати, подивившись на предмет, запитавши у іншої особи, чуючи звук), а також не розуміють різниці між фізичним та ментальним досвідом, включаючи розрізнення правдивої і не правдивої інформації (Шульженко, Товкес, 2020, С. 174–180).

Шульженко Д. у своїх дослідженнях про розвиток дітей з розладами аутистичного спектра розробила психолого-педагогічну класифікацію за рівнем розвитку мовленнєвої функції. Вона виділила дві категорії дітей з розладами аутистичного спектра: група дітей, які не володіють мовленням, та група дітей, які володіють мовленням.

До групи дітей з розладами аутистичного спектра, які не володіють мовленням, належать: діти з інтелектуальними порушеннями, з розладами поведінки, порушенням саморегуляції, психогенно-нечуючі та психогенно-сліпі діти, діти зі збереженою потребою у спілкуванні, діти з маніфестацією вокалізацій та вигуків, індіферентні до оточуючого.

До групи дітей з розладами аутистичного спектра, які володіють мовленням, входять: діти з інтелектуальними порушеннями, з автономним мовленням, з неконструктивною мовленнєвою діяльністю, з активним нав'язливим мовленням, з резонаторським контуром вербального мислення, зі слабо модульним тихим мовленням, зі збереженим мовленням (але з проявами недоліків прагматичного компоненту).

Щодо імпресивного мовлення дітей з розладами аутистичного спектра, його особливості характеризуються з певним запізненням у розвитку. Виявлено, що ці діти мають проблеми із формуванням номінативного словника, розумінням переносних виразів, граматичними конструкціями та використанням зменшувально-пестливих форм слів. Крім того, спостерігається порушення комунікативної функції мовлення, що ускладнює їхню здатність розуміти співрозмовника, його жести та міміку (Свідерська, С. 222–232).

У нашому дослідженні для систематизації завдань щодо вивчення рівня розуміння усного мовлення ми користувались методичними посібниками та матеріалами для діагностики мовленнєвого розвитку від авторів, таких як Барищук Г., Малярчук А., Пахомова Н., Соботович Є., Ткач Х., Федорович Л., а також матеріалами з методики РЕР-R та іншими джерелами.

У наборі методики для оцінки розуміння усного мовлення у дітей з ранніми розладами аутистичного спектра, що базувалась на дослідженні Браницької М. та діагностики РЕР-R включені такі аспекти: розпізнавання словникового складу мовлення, розуміння фразових конструкцій та невербальних засобів спілкування.

До комплексного обстеження імпресивного мовлення для дітей раннього віку було включено такі компоненти:

I. Обстеження пасивного словника:

- розуміння іменників, прикметників, дієслів, прийменників, займенників;

- розуміння узагальнюючої функції слова.

II. Розуміння та виконання інструкцій:

- виконання інструкцій в контексті;
- виконання однокомпонентних інструкцій;
- виконання двокомпонентних інструкцій.

III. Розуміння немовленнєвих засобів комунікації:

- розуміння емоцій;
- розуміння жестів.

Дослідження проводилося у дошкільних установах та реабілітаційних центрах міст Хуст, Вишково, Тячів та Львова, де навчаються діти раннього віку з розладами аутистичного спектра. Для констатувального дослідження були утворені експериментальна група дітей віком 2–3 роки з розладами аутистичного спектра (15 осіб, з них 9 хлопчиків і 6 дівчат) та контрольна група дітей з типовим розвитком (16 осіб, з них 8 хлопчиків і 8 дівчат).

Тестування складалося з 10 завдань, які всі діти виконували за однаковою схемою. Експериментатор спочатку показував дитині матеріал і усно пояснював завдання. У випадках, коли дитина не реагувала, пояснення подавали повільніше, з акцентом на кожний окремий елемент завдання. Діти з розладами аутистичного спектра використовували альтернативні методи комунікації, що вони звикли використовувати в повсякденному житті, якщо це було необхідно під час тестування.

Для кожного завдання були розроблені критерії оцінювання, побудовані за принципом від складного до простого, з метою визначення основних показників імпресивного мовлення. Результати аналізу імпресивного мовлення дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра порівнювалися з групою дітей з типовим розвитком і представлені на рисунку 1.

У дітей експериментальної групи (ЕГ) середні показники розуміння імпресивного мовлення знаходяться на критичному і низькому рівнях розвитку, як показано на рисунку 1. Найнижчий показник, 1,66 у.о. ($P < 0,05$), відповідає тесту на розуміння жестів, тоді як найвищий, 2,4 у.о. ($P < 0,05$), відповідає тесту на виконання інструкцій в контексті. Для критичного рівня характерні такі особливості: нерозуміння і неусвідомлення вербальних і наочних інструкцій; відмова приймати допомогу і неусвідомлення її змісту; повна відмова від виконання інструкцій; присутність дитини під час діагностики.

Замість цього, середні показники дітей з типовим розвитком раннього віку (КГ) варіюються від середнього до високого рівня. Найнижчі показники складають 3,6 у.о. ($P < 0,05$), що стосується тестів на розуміння прикметників, виконання двокомпонентної інструкції та розуміння жестів. Найвищий показник розвитку імпресивного мовлення у дітей з типовим розвитком стосується виконання інструкції в контексті, який складає 4,0 у.о. ($P < 0,05$).

На рисунку 2 можна побачити порівняльний аналіз імпресивного мовлення у дівчат і хлопців

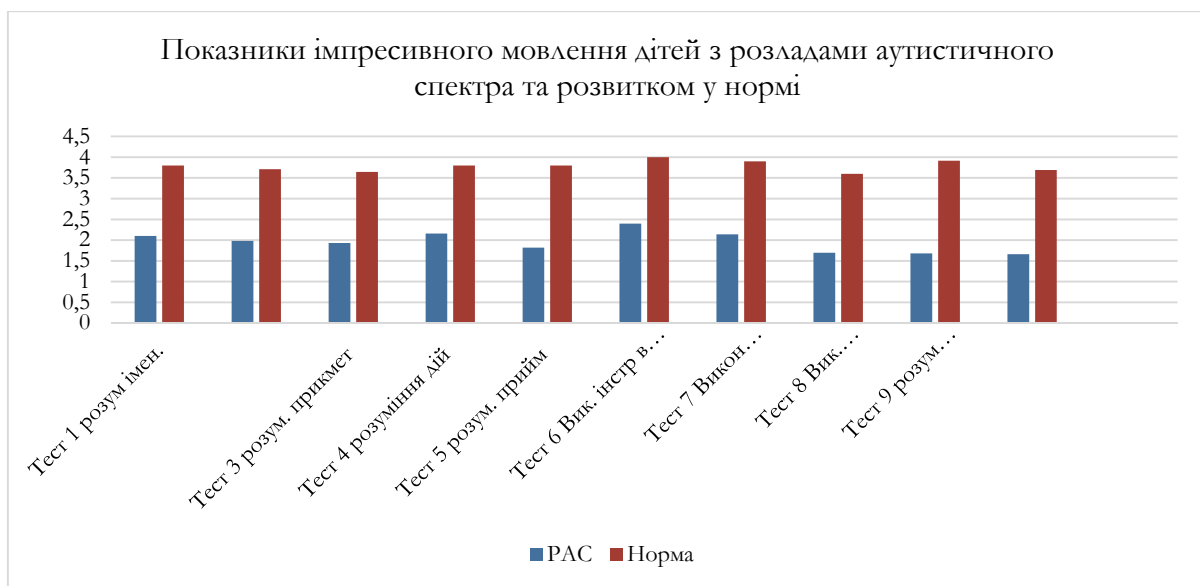

Рис. 1. Розуміння імпресивного мовлення дітей з розладами аутистичного спектра (ЕГ) та дітей із типовим розвитком (КГ)

раннього віку з розладами аутистичного спектру (ЕГ). Як видно з рисунка 2, існують статистично значущі відмінності у показниках дівчат і хлопців з ЕГ в таких тестах, як:

- тест на здатність розуміння немовленнєвих засобів комунікації; середній показник у дівчат з ЕГ – 1,4 у.о. ($P < 0,05$), у хлопців – 1,8 у.о. ($P < 0,05$);
- виконання інструкцій в контексті: у дівчат з ЕГ – 2,1 у.о. ($P < 0,05$), у хлопців – 1,8 у.о. ($P < 0,05$);
- тест на виконання двокомпонентної інструкції: у хлопців з ЕГ – 1,7 у.о. ($P < 0,05$), у дівчат – 1,5 у.о. ($P < 0,05$).

Можемо констатувати, що виконавши порівняльний аналіз показників імпресивного мов-

лення у контрольній групі (з типовим розвитком) дітей раннього віку виявили що показники (як дівчат, так і хлопців) відповідають середньому та високому рівні розвитку.

На рисунку 3 можемо бачити, що хлопці демонструють вищий рівень розуміння прийменників, маючи показник 3,9 у.о. ($P < 0,05$), у порівнянні з дівчатами, у яких цей показник складає 3,5 у.о. ($P < 0,05$). Водночас, у тесті на розуміння немовленнєвих засобів комунікації дівчата демонструють нижчий рівень з показником 3,8 у.о. ($P < 0,05$), тоді як у хлопців цей показник складає 4 у.о. ($P < 0,05$).

Середні показники дітей з типовим розвитком перебувають на високому рівні (34,4%) та серед-

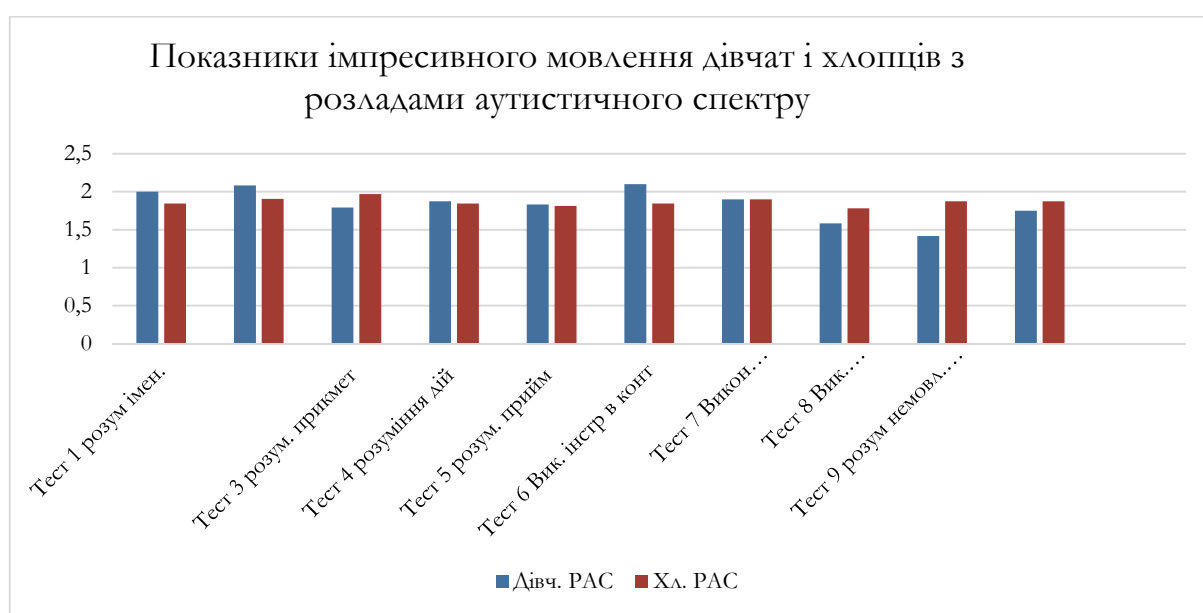

Рис. 2. Стан імпресивного мовлення дітей (ЕГ) з розладами аутистичного спектру

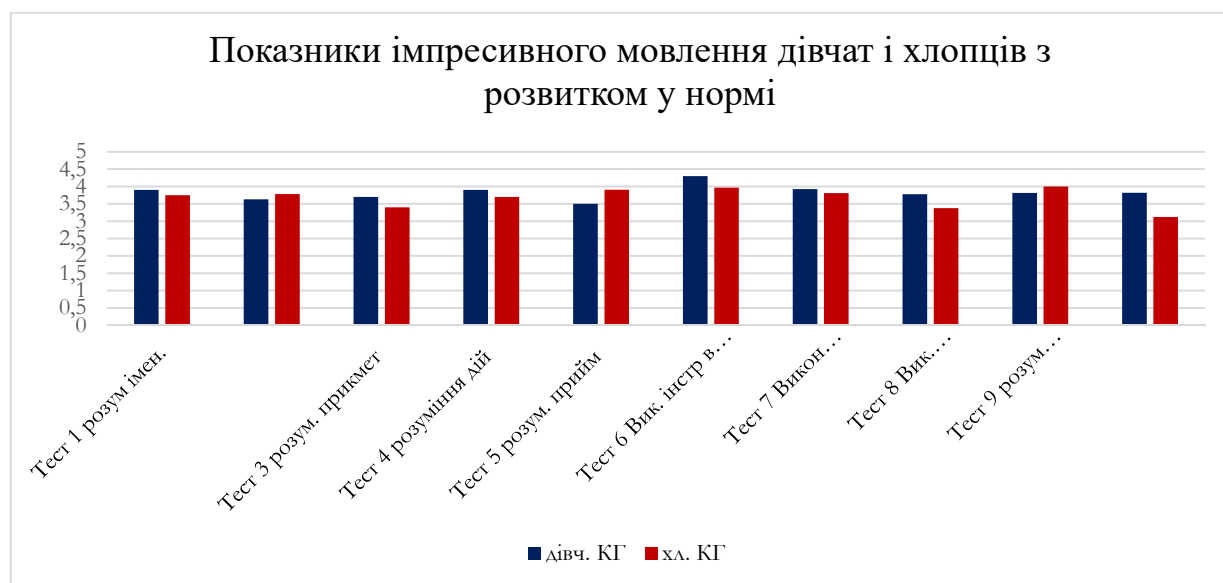

Рис. 3. Стан імпресивного мовлення дітей (КГ) з розвитком у нормі

ньому рівні (65,6%). Натомість показники дітей із розладами аутистичного спектру характеризуються критичним (57,1%), низьким (41,3%) та середнім (1,6%) рівнями.

На основі констатувального дослідження була розроблена логопедична програма для групи дітей з розладами аутистичного спектра раннього віку, що мала індивідуальний характер. Заняття проводились двічі на тиждень по 15–20 хв. Завдання логопеда виконували всі члени мультидисциплінарної команди, що працювали з дитиною. Програма включала завдання, що поступово ускладнювались, але мали індивідуальний характер. Програма з розвитку імпресивного мовлення включала такі теми: «Харчування», «Самообслуговування», «Розуміння вказівок в ігрових ситуаціях», «Розуміння жестів та міміки під час ігрових ситуацій».

Порівняльний аналіз стану імпресивного мовлення дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра до та після проведення формувального експерименту показав суттєві відмінності.

До проведення експерименту середні показники дітей перебували на середньому (1,6%), низькому (41,3%) та критичному (57,1%) рівнях. Після експерименту кількість дітей на критичному рівні значно зменшилася до 13,4%, тоді як на низькому рівні – зросла до 65,7%, а на середньому – до 21,3%.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження імпресивного мовлення дітей раннього віку з розладами аутистичного спектра довело низький рівень, а в деякого і критичний, цього показника. Натомість, корекційна робота логопеда, що працює в мультидисциплінарній команді з дітьми даної категорії дає позитивні результати та забезпечить пришвидшення всього корекційного процесу. Адже розуміння мовлення дітьми є основою всього подальшого засвоєння матеріалу, корекції поведінкових чи сенсорних труднощів у дітей з розладами аутистичного спектра. Тому подальші наші дослідження будуть розкривати підходи до корекції імпресивного мовлення у всіх сферах навчально-корекційного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браницька М.М. Розуміння невербальних засобів комунікації дітьми з аутизмом. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba №34.* 2019. Р. 64.
2. Максименко Д.С. Мовленнєвий і психічний розвиток дітей раннього віку. *Практична психологія.* К. : Центр учбової літератури, 2019. 192 с.
3. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : Монографія. Львів : «Триада плюс», 2012. 520 с.
4. Свідерська М.М. Характеристика процесу розуміння усного мовлення як структурного елементу імпресивного мовлення. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський. ПП Медобори – 2006. 2017. Вип. 9. В 2-х т., том 1. С. 222–232.
5. Тарасун В.В. Аутологія : теорія і практика : підручник. К. Вадекс, 2018. 590 с.
6. Шульженко Д.І., Товкес Ю. В. Особливості лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із розладами аутистичного спектра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 39: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова.* Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 174–180.

REFERENCES

1. Branytska M.M. (2019) Rozuminnia neverbalnykh zasobiv komunikatsii ditmy z autyzmom [Understanding of non-verbal means of communication by children with autism]. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba №34.* P. 64. [in Ukrainian]
2. Maksymenko D.S. (2019) Movlenniievi i psykhichni rozvytok ditei rannoho viku [Speech and mental development of young children], *Praktychna psykholohiia.* K. Tsentr uchbovoi literatury. 192 s. [in Ukrainian]
3. Ostrovska K. O. (2012) Zasady kompleksnoi psykhologo-pedahohichnoi dopomohy diteiam z autyzmom [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism], Lviv, «Triad plus». 520 p. – (monograph). [in Ukrainian]
4. Sviderska M.M. (2017) Kharakterystyka protsesu rozuminnia usnogo movlennia yak strukturnoho elementu impresyvnoho movlennia [Characteristics of the process of understanding oral speech as a structural element of impressive speech]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky): zb. nauk. prats / za red. V.M. Synova, O.V. Havrylova.* Kamianets-Podilskyi : PP Medobory- 2006. Vyp. 9. V 2-kh t., tom 1. S. 222–232. [in Ukrainian]
5. Tarasun V.V. (2018) Autolohiia: teoriia i praktyka [Autology: theory and practice]: pidruchnyk. K. : Vadeks. 590 s. [in Ukrainian]
6. Shulzhenko D.I., Tovkes Yu. V. (2020) Osoblyvosti leksyko-semantychnoi storony movlennia u ditei iz rozladamy autystychnoho spektra. [Peculiarities of the lexical-semantic side of speech in children with autistic spectrum disorders] *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia.* – Vypusk 39 : zbirnyk naukovykh prats / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova. Kyiv. Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. S. 174–180. [in Ukrainian]